

Nekropole pod humcima kulturne skupine Martijanec-Kaptol na prostoru Hrvatske

Keretić, Martin

Undergraduate thesis / Završni rad

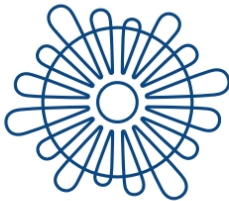
2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:042651>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-01**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Preddiplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni - redovni)

Martin Keretić

**Nekropole pod humcima kulturne skupine
Martijanec-Kaptol na prostoru Hrvatske**

Završni rad

Zadar, 2019.

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Preddiplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni - redovni)

Nekropole pod humcima kulturne skupine Martijanec-Kaptol na prostoru
Hrvatske

Završni rad

Student/ica:

Martin Keretić

Mentor/ica:

doc. dr. sc. Martina Čelhar

Zadar, 2019.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Martin Keretić**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Nekropole pod humcima kulturne skupine Martijanec-Kaptol na prostoru Hrvatske** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 1. listopada 2019.

1. UVOD.....	1
2. POVIJEST ISTRAŽIVANJA	6
3. NEKROPOLE POD HUMCIMA KULTURNE SKUPINE MARTIJANEC-KAPTOL NA PROSTORU HRVATSKE.....	7
3.1. JALŽABET	8
3.2. MARTIJANEC	11
3.2.1. Keramika	12
3.3. TURČIŠĆE-DVORIŠĆE	13
3.4. GORIČAN	14
3.5. KAPTOL	17
3.5.1. Arhitektura	21
3.5.2. Tumul 6 – Gradci	23
3.6. KAGOVAC	26
4. RASPRAVA	27
5. ZAKLJUČAK.....	33
6. LITERATURA	36
7. POPIS ILUSTRACIJA	38

1. UVOD

Grupa Martijanec-Kaptol po prvi puta se spominje nakon istraživanja humka „Gamulica“ kod Martijanca koja su objavljena 1957. godine.¹ Riječ je o grupi koja pripada istočnom halštatskom krugu, a ističe se po bogatim ukopima pod humcima i keramici sa životinjskim protomama. Grupu pod imenom Martijanec-Kleinklein prvi u literaturu uvodi Stane Gabrovec povezujući humak iz Martijanca s onima iz austrijske Štajerske. Grupa je svoje ime mijenjala u nekoliko navrata kroz godine. Istraživanja sredinom 20. stoljeća oko Kleinkleina formirala su grupu Wies čijem je imenu pridodan Martijanec radi sličnosti u materijalu. Nakon objave rezultata istraživanja kod Kaptola neki autori su počeli koristiti ime Martijanec-Kaptol. Ime je i danas sporno i uvelike ovisi o tome koje prostore pojedini autori uključuju u granice ove skupine te nije u potpunosti razjašnjeno treba li joj dodati i prostor između kalenderberške i dolenske skupine.² Ksenija Vinski-Gasparini podijelila je skupinu na dvije grupe. Prvu naziva tip Martijanec ili Klein Glein-Martijanec, a drugu naziva kaptolskom skupinom. Razloge za ovakvu podjelu vidi u različitim kulturnim strujanjima pošto je Martijanec bio više otvoren prema utjecajima istočnoalpskih skupina dok je Požeška kotlina bila otvorena komunikaciji s juga i istoka.³

Prostor koji grupa zauzima obuhvaća slovensku i austrijsku Štajersku, a na prostoru Hrvatske izdvaja se nekoliko manjih geografskih cjelina: Podravina s lokalitetima Martijanec i Jalžabet, međurječje Drave i Mure s lokalitetima Goričan i Dvorišće te Požeška kotlina s lokalitetima Kaptol-Gradci i Kaptol-Čemernica. Ovaj prostor odlikuju prostrane nizine ispresijecane rijekama (Drava, Sava, Mura, Bednja, Orljava) koje stvaraju prirodne komunikacijske puteve povoljne za razvoj trgovine.⁴

Prema keramičkim oblicima i incineracijskom načinu pokopa vidljivo je da grupa ima snažne korijene u kulturi polja sa žarama, a novosti se očituju u sve većoj važnosti konja koji postaje statusni simbol i grobnim humcima koji ponekad sadrže bogate priloge u vidu ratničke opreme importirane iz udaljenih krajeva. Dobar primjer kontakata na velike udaljenosti i izdvajanja ratničke elite dale su nekropole oko Kaptola o kojima će biti nešto više riječi u zasebnom poglavlju. Najraniji humci javljaju se još u stupnju Ha B3, a prestaju se javljati u Ha D1 stupnju. Iako nije moguće izdvojiti opće karakteristike koje su primjenjive na sve humke,

¹ K. VINSKI-GASPARINI, 1961, 39.

² H. POTREBICA, 2013, 63-66.

³ K. VINSKI-GASPARINI, 1974, 138.

⁴ K. VINSKI-GASPARINI, 1987, 182; M. ŠIMEK, 2004, 80; H. POTREBICA, 2013, 66.

generalno se može reći da svi imaju jednostavniju ili složeniju grobnu arhitekturu, priloge te da su pokojnici uvijek kremirani i to uglavnom pojedinačno. Najviše je istraženih humaka kod Goričana, između dvadeset i trideset, no rezultati tih istraživanja još nisu u cijelosti objavljeni.⁵

Ksenija Vinski-Gasparini podijelila je grupu na tri horizonta s početkom u Ha B3 periodu i trajanjem do Ha D1 perioda, dakle od početka 8. stoljeća do sredine 6. stoljeća. Prvi horizont (Slika 1) gotovo da i nije zastupljen u Hrvatskoj; on se najviše očituje na slovenskim lokalitetima Poštela-Lepa Ravan i Rifnik gdje se počinje javljati novi materijal u ravnim incineracijskim grobovima Ha B3 perioda. Uz tipične keramičke oblike kultura polja sa žarama, počinju se javljati brončane dvopetljaste lučne fibule i one s čvorovima na luku. Sa stupnjem C1 počinju se javljati i igle s više glava. Podaci dostupni za početni period željeznog doba na prostoru Hrvatske vezani su uz naselje Sveti Petar Ludbreški koji je posebno značajan po ostavi ljevačkih kalupa. Tamo su se izrađivale šuplje sjekire, lovorasta koplja te noževi karakteristični za Ha B3 stupanj. Posebno su zanimljivi kalupi za jednokratnu uporabu koji su služili za izradu konjske opreme s istog lokaliteta. Postoje samo dva humka koja bi se mogla pripisati razdoblju Ha B3-Ha C1 na prostoru Hrvatske, a to su grob 3 iz tumula II na Kaptolu u kojem je pronađena horizontalno facetirana duboka zdjela te tumul I u Goričanu s bikoničnom žarom koja je ukrašena vertikalno postavljenim rebrima i ima analogije u Legnu.⁶

Horizont 2 u literaturi spominje se kao period procvata ove grupe (Slika 2). Počinje se sve više upotrebljavati ukrašavanje kositrenim lamelama te se sve češće posude ukrašavaju životinjskim protomama. Mačeve lagano zamjenjuju bojne sjekire te setovi od tri koplja. Ovo razdoblje obuhvaća drugu polovicu sedmog stoljeća ili Ha C2 prema H. Müller-Karpeovoj kronologiji. Grobovi ovog razdoblja zastupljeni su na Kapolu, Martijancu, Goričanu, a posebno se ističu kneževski tumuli IV i X na lokalitetu Kaptol-Čemernica i tumul VI na lokalitetu Kaptol-Gradci. Bogatstvo ovih grobova ukazuje na uspostavljene komunikacijske mreže s udaljenim krajevima i bogatstvo ratničke elite ovog razdoblja.⁷

Kad se govori o keramici, oblici koji se često javljaju su bikonične zdjele sa stožastim vratom, plitice i zdjele s ručkom iznad oboda. Svi su ti oblici nastavak keramičke tradicije kulture polja sa žarama, a nalaze se i u susjednim grupama s istim kulturnim supstratom: grupi Dalj na istoku i grupi Ruše u Kranjskoj. Novosti se javljaju u načinu ukrašavanja posuda. Naime, urezivanje sad zamjenjuje kaneliranje, a javlja se i bojanje posuda crnim motivima na crvenoj podlozi te premazivanje posude grafitom. Zanimljivost predstavlja i ukrašavanje

⁵ K. VINSKI-GASPARINI, 1987, 182; H. POTREBICA, 2019, 489.

⁶ K. VINSKI-GASPARINI, 1987, 190-192.

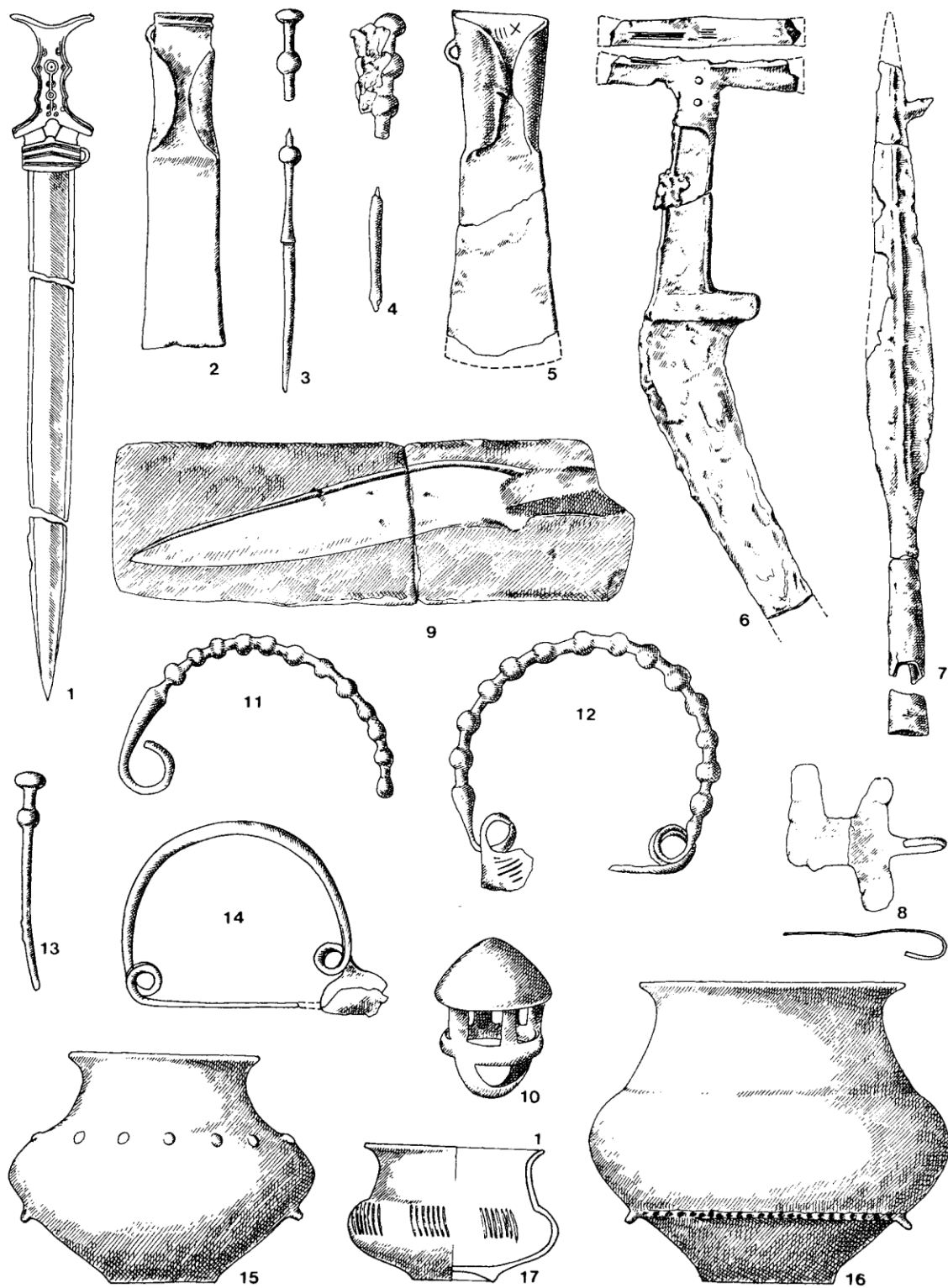
⁷ K. VINSKI-GASPARINI, 1987, 193; H. POTREBICA, 2013, 70.

posuda apliciranjem kositrenih ili brončanih lamela, a od motiva novost su tekuće i antitetične spirale.⁸

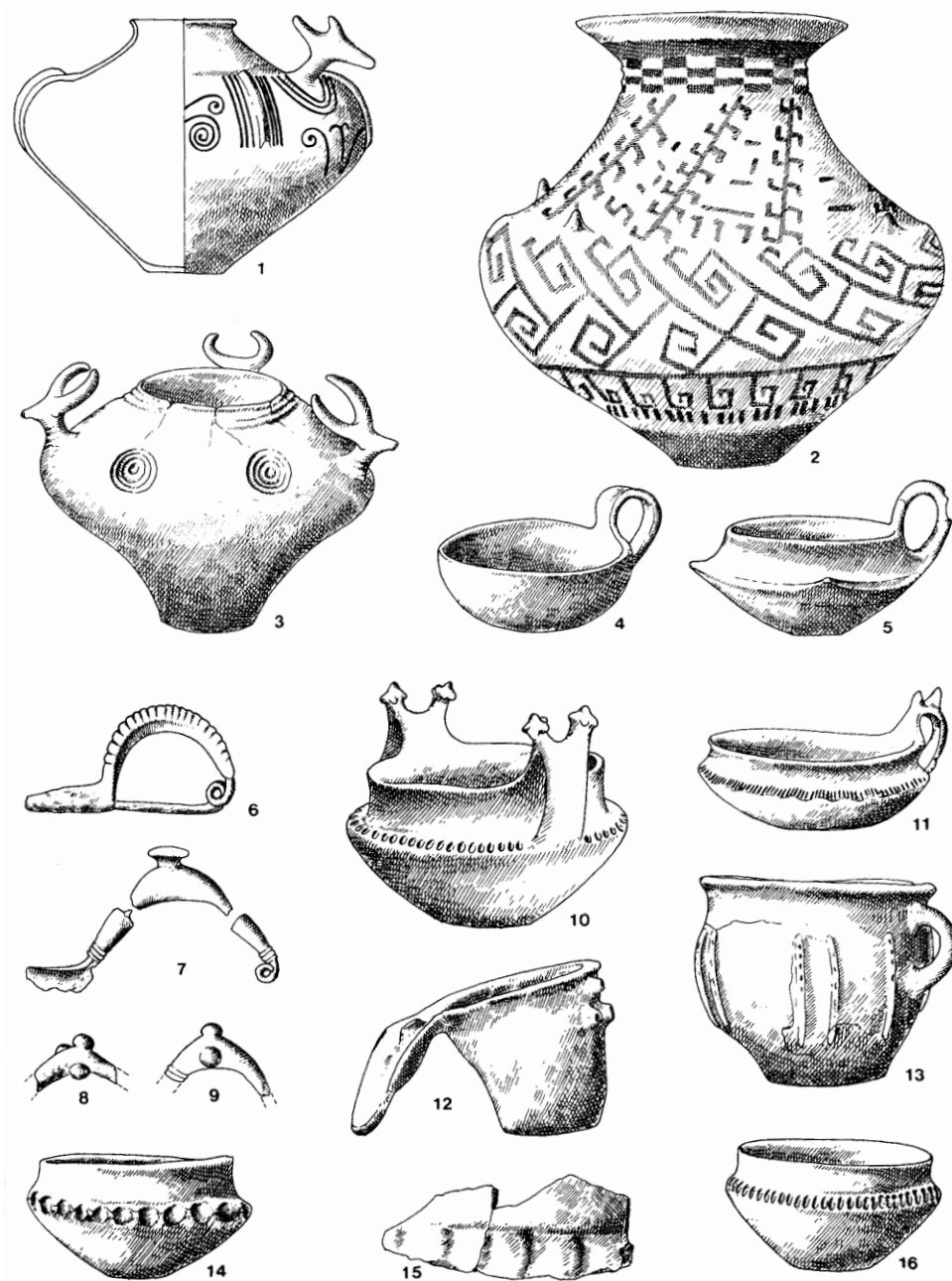
U trećem horizontu grupe ne vide se neke veće promjene naspram drugog horizonta (Slika 2). Keramički oblici se ne mijenjaju jedino životinjske protome postaju stiliziranije, a vrat posude se snižava. U starijoj literaturi spominje se lagano zamiranje grupe u ovom razdoblju no novija istraživanja manjeg jalžabetskog humka i tumula VI na nekropoli Kaptol-Gradci pokazala su da bi se takva mišljenja mogla uskoro mijenjati. Ovaj horizont datira se u prvu polovicu 6. stoljeća i trenutna istraživanja Gomile kraj Jalžabeta mogla bi nam otkriti još mnogo informacija o ovom razdoblju.⁹

⁸ K. VINSKI-GASPARINI, 1987, 200-202.

⁹ K. VINSKI-GASPARINI, 1987, 206; M. ŠIMEK, 1998, 509; H. POTREBICA, 2006, 61.

Slika 1. Horizont 1 grupe Martijanec-Kaptol (preuzeto od: K. VINSKI-GASPARINI, 1987, 189.)

Slika 2. Horizont 2 i 3 grupe Martijanec-Kaptol (preuzeto od K. VINSKI-GASPARINI, 1987, 207.)

2. POVIJEST ISTRAŽIVANJA

Na prostoru kontinentalne Hrvatske nalazi se znatan broj nekropola pod humcima. Prvi ih je probao sondirati Šime Ljubić 1877. godine na lokalitetu Stari Jankovci, no taj rad je napustio. Sustavno popisivanje takvih lokaliteta na području vinkovačkog kotara započelo je 1951. pod vodstvom Arheološkog muzeja u Zagrebu, no ubrzo je prestalo radi pomanjkanja sredstava. Rad je nastavljen 1956. godine kad su ubicirana četiri humka, od kojih su dva golemih dimenzija između sela Martijanec i Jalžabet nedaleko Varaždina. Manji humak kod Martijanca bio je ranije oštećen ukopom stupa dalekovoda te je tom prilikom izbačeno nekoliko ulomaka keramike. Iz tog razloga provedena su 1957. zaštitna iskopavanja koja je vodila Ksenija Vinski-Gasparini, te je to prvi istražen humak kulture Martijanec-Kaptol na prostoru Hrvatske.¹⁰ Godine 1963. ista je voditeljica otvorila i dvije manje sonde na golemom humku kod Jalžabeta te je tad uočena konstrukcija od kamenih oblutaka, no istraživanja nakon toga nije nastavila.¹¹

Slijedila su istraživanja na lokalitetu Kaptol-Čemernica kraj Požege koja su trajala od 1965. do 1971. kad je istraženo 14 grobnih humaka pod vodstvom Ivana Mirnika i Vere Vejevode.¹² Tri godine kasnije započeta su istraživanja nekropole pod humcima na prostoru Međimurja na lokalitetima Goričan i Turčišće-Dvorišće, u sklopu projekta „Istraživanje tumula u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i u Slavoniji“ pod vodstvom Ksenije Vinski-Gasparini.¹³ U novije vrijeme vode se istraživanja lokaliteta Kaptol-Gradci i Kagovac pod vodstvom Hrvoja Potrebice koja su započeta 2000. godine te su još uvijek u tijeku. Isti voditelj sproveo je i manja revizijska istraživanja nekropole Kaptol-Čemernica 2007., 2009. i 2016. godine.¹⁴

U posljednjim mjesecima 2013. godine djelatnici Gradskog muzeja Varaždin i Instituta za arheologiju započeli su s pregledom lokaliteta Jalžabet-Bistričak, a 2017. otvorene su i prve sonde oko „Gomile“, najvećeg humka na prostoru Hrvatske. Rezultati ovih istraživanja uvelike će dopuniti sliku pogrebnih običaja starijeg željeznog doba.¹⁵

¹⁰ K. VINSKI-GASPARINI, 1961, 39; M. ŠIMEK, 2004, 80.

¹¹ M. ŠIMEK, S. KOVAČEVIĆ, 2014, 233.

¹² V. VEJVODA, I. MIRNIK, 1971, 201.

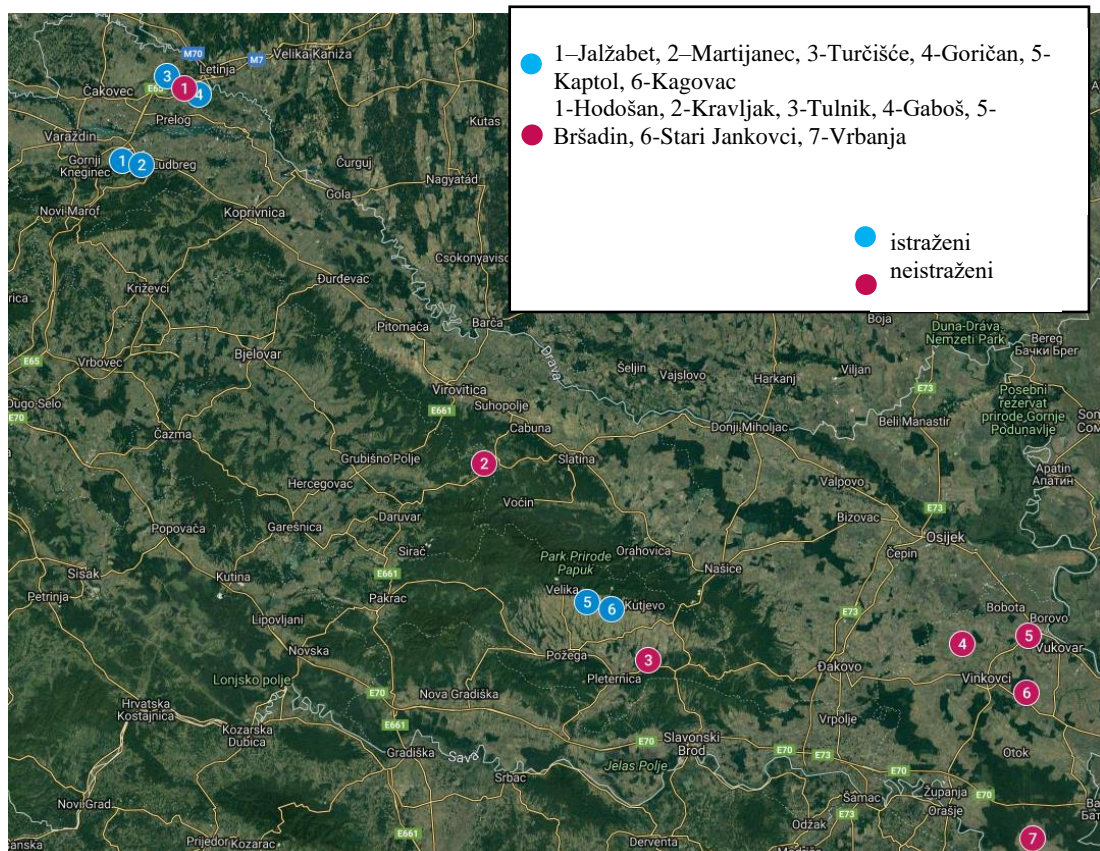
¹³ Ž. TOMIČIĆ, 1984, 57; D. BALEN-LETUNIĆ, 1980, 49.

¹⁴ H. POTREBICA, 2019, 493.

¹⁵ S. KOVAČEVIĆ, 2018, 73.

3. NEKROPOLE POD HUMCIMA KULTURNE SKUPINE MARTIJANEC-KAPTOL NA PROSTORU HRVATSKE

Kroz sljedeća poglavlja cilj je prikazati istražene grobne humke kulturne skupine Martijanec-Kaptol, a to su od zapada prema istoku: Jalžabet, Martijanec, Turčišće-Dvorišće, Goričan, Kaptol i Kagovac. Iako su istraživanja vršena na njih samo nekoliko, rekognosciranjima kontinentalne Hrvatske utvrđeno je da ih postoji daleko veći broj (Slika 3). Prema dosadašnjim spoznajama čini se da se mogu razlikovati dvije skupine: prva tipa Martijanec i druga kaptolska skupina. Iako obje skupine dijele obred incineracije i pojedinačne pokope pod humcima, na njih su utjecala različita kulturna strujanja. Naime, pod humcima kaptolskih kneževa nalazi se bogat repertoar metalnih nalaza koji pokazuje na snažnu komunikaciju s balkanskim područjem što nije slučaj i kod humka u Martijancu ili onih iz goričanske nekropole. Druga bitna razlika je izostanak crvene keramike oslikane crnim motivima kod kaptolskih nekropola. Postoje i još neke manje razlike u ostalom materijalu o čemu će biti više riječi kroz poglavlja koja slijede.¹⁶

Slika 3. Nekropole pod humcima kulturne skupine Martijanec-Kaptol (preuzeto od: Google maps)

¹⁶ K. VINSKI-GASPARINI, 1978, 138-144.

3.1. JALŽABET

Općina Jalžabet nalazi se u neposrednoj blizini Varaždina te je smještena usred polja omeđenih rijekom Dravom sa sjeverne strane i brdovitim prostorom s južne. Upravo se tamo smjestio humak ogromnih dimenzija koji je nazvan Gomila (Slika 4). Njegova današnja visina iznosi oko 8, a širina 75 metara što ga uvrštava među najmonumentalnije humke Europe. Istraživanja manjeg opsega tamo su vođena pod vodstvom Ksenije Vinski-Gasparini 1963. godine kad je u dvije probne sonde otkriven plašt od riječnih oblutaka.¹⁷ U tijeku su istraživanja kojima će Gomila biti istražena u potpunosti, a vodi ih Saša Kovačević iz Instituta za arheologiju.¹⁸

Slika 4. Lokalitet Jalžabet-Bistričak: 1- naselje Carev jarak, 2 – potok Bistričak, 3 – humak Gomila (preuzeto od: M. ŠIMEK, S. KOVAČEVIĆ, 2014, 236.)

¹⁷ M. ŠIMEK, S. KOVAČEVIĆ, 2014, 233.

¹⁸ S. KOVAČEVIĆ, 2018, 72.

Uz Gomilu na tom prostoru nalazio se manji humak udaljen svega 130 metara koji je bio jedva raspoznatljiv u krajoliku, a istražen je 1989. godine pod vodstvom Marine Šimek.¹⁹ Rezultati tog istraživanja iznimno su zanimljivi jer pokazuju da bi se uvriježeno mišljenje zamiranja grupe u 3 horizontu ili Ha D1 periodu uskoro moglo mijenjati. Naime, pronađena je pravokutna grobna konstrukcija dimenzija 8x8 metara s prilazom (*dromos*) koji je bio ispunjen namjerno razbijenom keramikom (Slika 5). Uz sjeverni zid komore pronađene su kružne kamene konstrukcije promjera 70 centimetara čija namjena ne može biti sa sigurnošću utvrđena, no možda su služile kao oltari za kultne svrhe.²⁰ Grobna komora sastojala se od vijenca izrađenog od lomljenog kamena, a strop je nosilo deset drvenih stupova. Zanimljivo je da je komora bila prekrivena plaštom od riječnih oblutaka što je bio slučaj i u probnim sondama Gomile. Unutar komore pronađen je sloj kosti i gara, no ispostavilo se da kosti nisu bile ljudske, već da je tamo bio spaljen konj. Od materijala pronađene su koštane strelice s motivima koncentričnih krugova (Slika 7) te materijal koji ukazuje na skitske utjecaje, a to su pločice ljuskastog oklopa s tri perforacije pri vrhu i jednom nešto niže na desnoj strani pločice, privjesci i trokrilne strelice (Slika 6).²¹

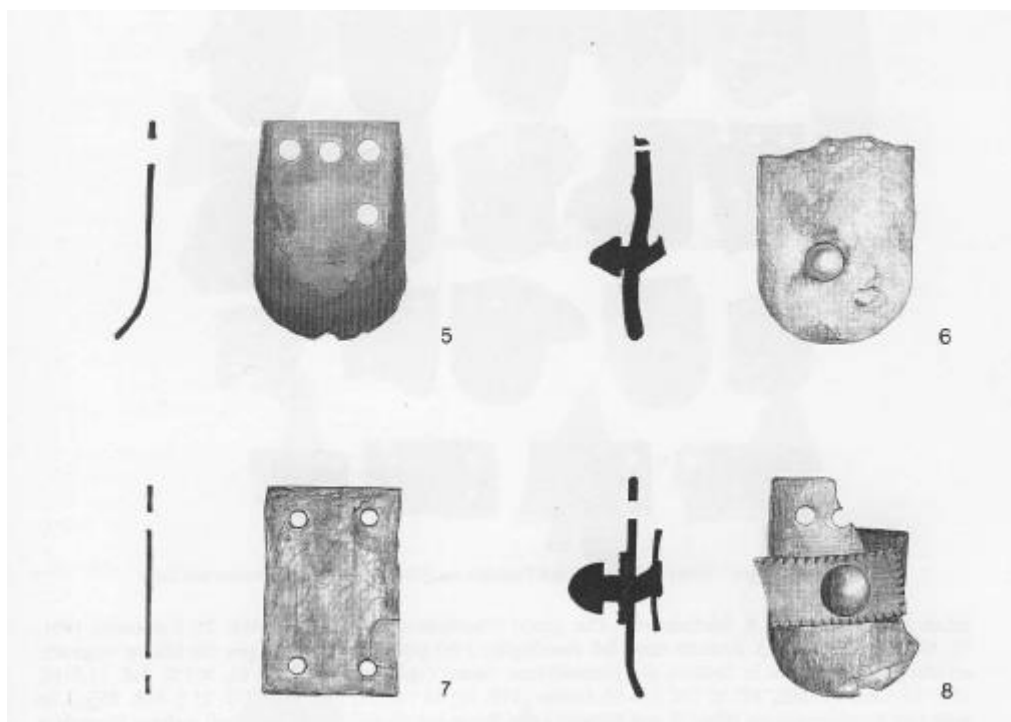

Slika 5. Jalžabet, tumul II (preuzeto od: M. ŠIMEK, 1998, 495.)

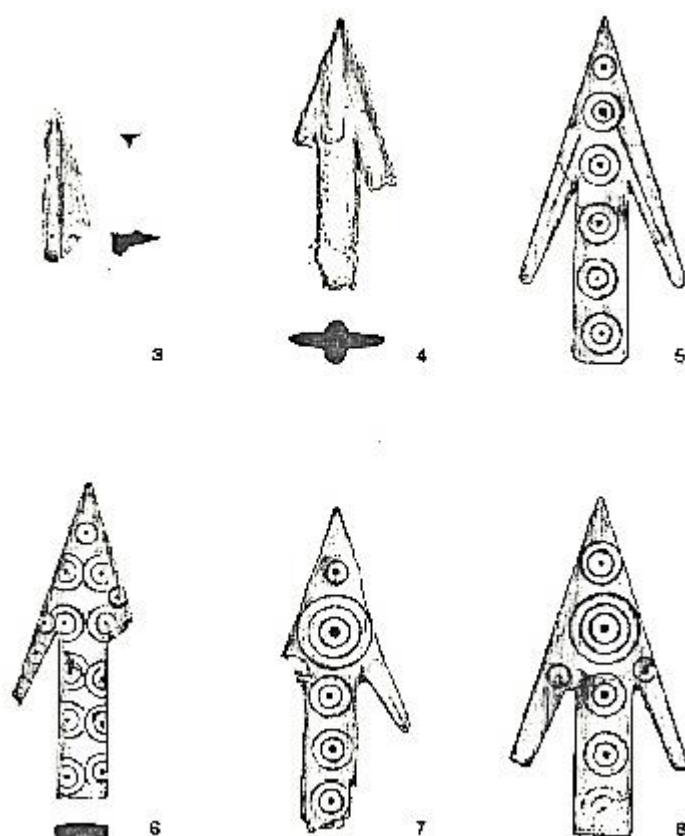
¹⁹ M. ŠIMEK, 1998, 493.

²⁰ M. ŠIMEK, 1998, 495.

²¹ M. ŠIMEK, 2004, 115-116.

Slika 6. Ljuskasti oklop, Jalžabet (preuzeto od: M. ŠIMEK, 1998, 501.)

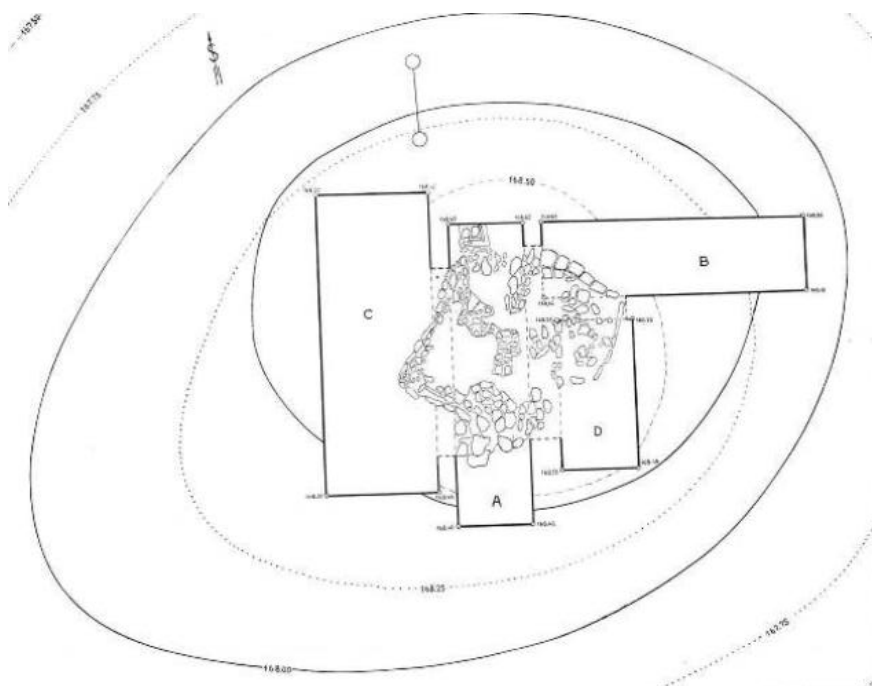

Slika 7. Koštane strelice, Jalžabet, tumul II (preuzeto od: M. ŠIMEK, 1998, 505.)

3.2. MARTIJANEC

Selo Martijanec smjestilo se na potezu Varaždin-Ludbreg, 5 kilometara istočno od humka Gomila kraj sela Jalžabet. Tamo je prilikom ukopavanja dalekovodnog stupa 1950. godine oštećen humak koji se u narodu zove Gamulica. Današnje mu dimenzije iznose 41 metar u smjeru sjever-jug, 52 metra u smjeru istok-zapad i visine je 2 metra. Nakon toga, iste godine teren je obišao Stjepan Vuković te tom prigodom prikupio izbačen materijal, no radi nedostatka sredstava nije krenuo u iskapanja. Tek 1957. godine ekipa Arheološkog muzeja u Zagrebu kreće u istraživanje tog humka. Uklanjanjem zemljanog nasipa otkrivena je suhozidna konstrukcija, načinjena od vertikalno postavljenih ploča vapnenca, a na istočnoj strani primijećeni su tragovi gorenja što ukazuje na mogućnost incineracije *in situ*. Dimenzije kvadratne grobne komore bile su četiri metra sa svih strana, a visina oko jedan i pol metar (Slika 8).²²

Keramički nalazi bili su uništeni i porazbacani po komori radi čega se došlo do zaključka da je ona u neko davno vrijeme bila opljačkana, a što bi bio razlog nedostatka metalnih nalaza. Ono što je ostalo od metala manji su fragmenti nedefinirane namjene te obod situle tipa Kurd s drvenom oblogom na unutrašnjoj strani.²³

Slika 8. Humak Gamulica (K. VINSKI-GASPARINI, 1961, 68.)

²² K. VINSKI-GASPARINI, 1961, 40; M. MATIJAŠKO, 2015, 166.

²³ K. VINSKI-GASPARINI, 1961, 52.

3.2.1. Keramika

U grobu je pronađen bogat keramički inventar koji se sastojao od dvije žare s poklopcima, tri plitke zdjele, nekoliko manjih zdjelica, vrča, kupe na nozi i dvije šalice čija je ručka imala oblik stiliziranih ptica. Žare su bile crvene boje s ukrasima crne boje u obliku šahovskih polja i meandra po čitavoj površini i mjestimično sačuvanim kositrenim aplikama (Slika 9). Prema Dularovoj tipologiji pripadaju tipu 1 lonaca sa stožastim vratom. Obje žare imale su približno iste dimenzije: visinu od 43 cm, promjer otvora od 28 cm, trbuha od 46 cm i dna od 13 cm. Poklopci su prelazili rub posude i imali su promjer od 33 cm. Zdjele su bile crne boje s obodom uvijenim prema unutra. Visina im je iznosila od 4,5 do 7 cm, a promjer otvora od 14,5 do 18,5 cm. Od manjih zdjelica postoje dvije varijante. Prva od gline crvene boje ukrašena motivima meandra crne boje i kositrenim lamelama koje su se sačuvale samo u tragovima. Visina joj je iznosila 4,7 cm, promjer otvora 7,8 cm i dna 3 cm. Ostale zdjelice bile su crne boje s ili bez premaza grafita istog oblika i neke od njih ukrašene kanelurama. Vrč je bio žuto-smeđe boje te je imao četiri uglaste izbočine ispod ravnog ruba otvora. Visina mu je iznosila 22,5 cm, promjer otvora 21, trbuha 22 cm i dna 12 cm. Oblik kupe nije moguće utvrditi jer joj nedostaje cijeli gornji dio te je sačuvan ostao samo dio noge. Šalice s ručkama u obliku ptica bile su tankih stijenki i crvene boje s crno izvedenim ornamentom meandra prekrivenog kositrenim lamelama. Analogije ovim šalicama imamo na prostoru grupe Dalj.²⁴

Slika 9. Žara s poklopcem iz tumula Gamulica kod Martijanca (preuzeto od: M. MATIJAŠKO, 2014, 181.)

²⁴ K. VINSKI-GASPARINI, 1961, 41-42; J. DULAR, 1982, 23.

3.3. TURČIŠĆE-DVORIŠĆE

Istraživanja humaka na ovom lokalitetu ukazala su na njihov rani početak u 8. stoljeću.²⁵ Od keramičkih oblika javljaju se trbušaste zdjele i plitice crvene boje dobre fakture, a na njima su izvedeni ukrasi meandra i spirala slikani crnom bojom. Luksuznije posude imale su na sebi aplikacije u obliku životinjskih protoma, a neke posude bile su ukrašene i kositrenim ili brončanim lamelama. Posebno su zanimljive dvije posude s lokaliteta Turčišće-Dvorišće ukrašene apliciranjem močvarnih ptica na vratu posude (Slika 10). Inače, motiv močvarnih ptica čest je u kulturi polja sa žarama gdje se veže za kult sunca i ponovnog rađanja. Manji broj metalnih nalaza otežava preciznu dataciju, no na osnovi keramičkih oblika te žlijebljenih ukrasa spirala i meandra humci spadaju u drugi horizont grupe ili Ha C2 stupanj koji traje kroz drugu polovicu 7. stoljeća prije Krista. Posebno se ističe tumul XII u kojem je pronađen askos s tri protome rogatih životinja apliciranih na ručci, posudama ornamentiranim cik-cak i spiralnim motivima i jednom čunastom fibulom koja ima najbliže paralele s fibulom iz groba Benvenuti 122 koji spada u stupanj Este II ili Ha C2.²⁶

Zanimljiv je i grob 1 u tumulu I u kojem je pronađena pijavičasta fibula i fibula s produženom nogom. Srodne fibule tipične su za južnoalpski prostor, točnije grupu Este i svetolucijsku grupu gdje se javlja u stupnju Este II.²⁷

Slika 10. Urna sa protomama u obliku močvarnih ptica, Turčišće-Dvorišće (preuzeto: M. ŠIMEK, 2004, 106.)

²⁵ J. VIDOVIĆ, 1987, 36-37; H. POTREBICA, 2013, 67.

²⁶ K. VINSKI-GASPARINI, 1987, 198; M. ŠIMEK, 2004, 106.

²⁷ K. VINSKI-GASPARINI, 1974, 199.

3.4. GORIČAN

Na području Međimurja postoje dva istraživana lokaliteta s nekropolama pod humcima, Goričan i Turčišće-Dvorišće. Iako su oni bili ubicirani i ranije, s istraživanjima se krenulo tek u jesen 1974. godine u sklopu projekta „Istraživanje tumula u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i u Slavoniji“ kojeg je vodila ekipa Arheološkog muzeja u Zagrebu na čelu sa Ksenijom Vinski-Gasparini. Ukupno je istraženo tridesetak grobnih humaka, no oni nažalost još nisu u cijelosti objavljeni. U novije vrijeme radi obrade polja humci su sniženi do jedva vidljive razine te njihov današnji promjer iznosi najviše do 30 metara, a visina ne prelazi metar i pol. Prema keramičkim oblicima i prema obredu kremacije vidljivo je da se ovdje razvoj nastavlja na snažnoj tradiciji kulture polja sa žarama.²⁸

Specifičnost ove nekropole je u tome da humci nemaju grobne konstrukcije, već je pokojnik bio samo spaljen *in situ* ili su njegovi spaljeni ostatci položeni na tadašnju razinu zemlje i zasuti zemljanim humkom, no u novije vrijeme javljaju se ideje da su komore ipak možda postojale. Takvo mišljenje zastupa Potrebica, a temelji ga na rasporedu nalaza te na mogućnosti da su one bile drvene i da nisu sačuvane ili da su bile teže uočljive tijekom istraživanja zbog relativno loše sačuvanosti tumula, a možda i zbog nepovoljnog kemijskog sastava zemlje.²⁹ U tumulu XII na lokalitetu Goričan izniman je grob gdje je pokojnik nakon spaljivanja bio pohranjen u brončani kotlić. Tumul 13 jedan je od većih tumula ove nekropole s promjerom od gotovo 30 metara i u njemu je pronađena crvena posuda većih dimenzija s grafitiranim ukrasima, fragmenti keramike i jedan manji željezni nož. (Slika 12).³⁰ Većina humaka oštećena je pljačkom i poljoprivrednim radovima te su stoga metalni nalazi vrlo rijetki i vidljivi jedino u manjim spaljenim ostacima dok je keramika ostala očuvana.³¹

U jednom od tumula goričanske nekropole pronađen je sekundarni skeletni ukop u zgrčenom položaju s jednom rukom ispod brade i drugom položenom preko struka. Uz glavu pokojnika nalazila se posuda rađena na lončarskom kolu koja pripada vremenu mlađeg željeznog doba. Na južnom djelu ovog humka pronađeni su dislocirani ulomci velikih posuda

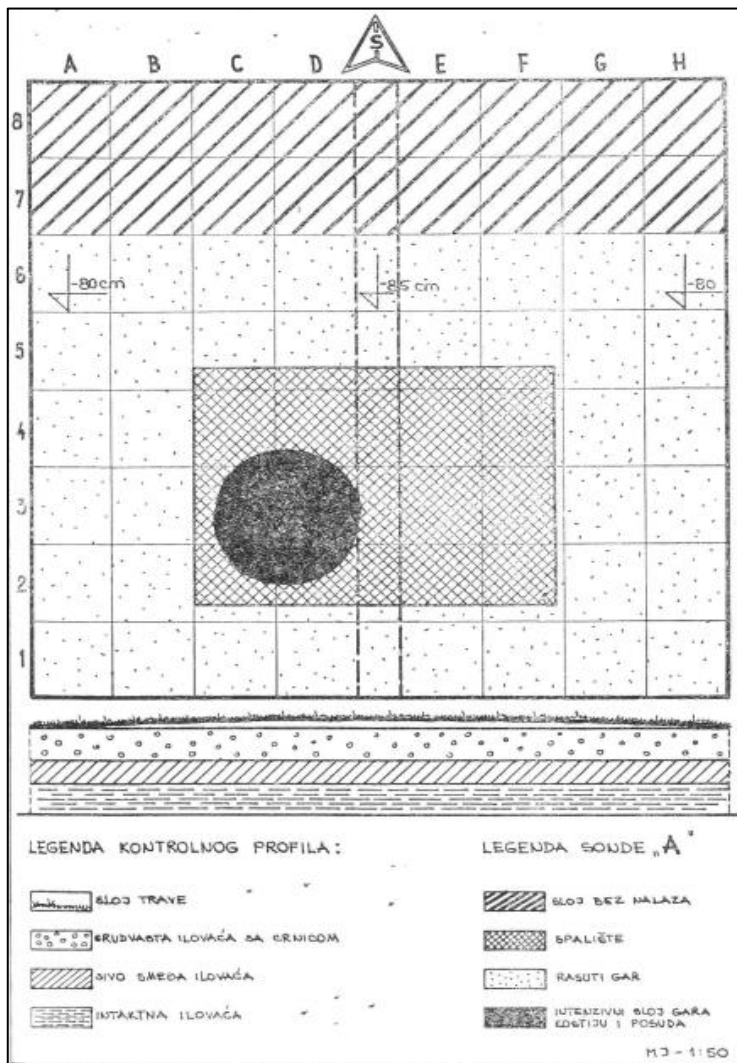
²⁸ Ž. TOMIČIĆ, 1984, 57; K. VINSKI-GASPARINI, 1987, 213.

²⁹ H. POTREBICA, 2019, 489.

³⁰ J. VIDOVIĆ, Ž. TOMIČIĆ, 1984, 89.

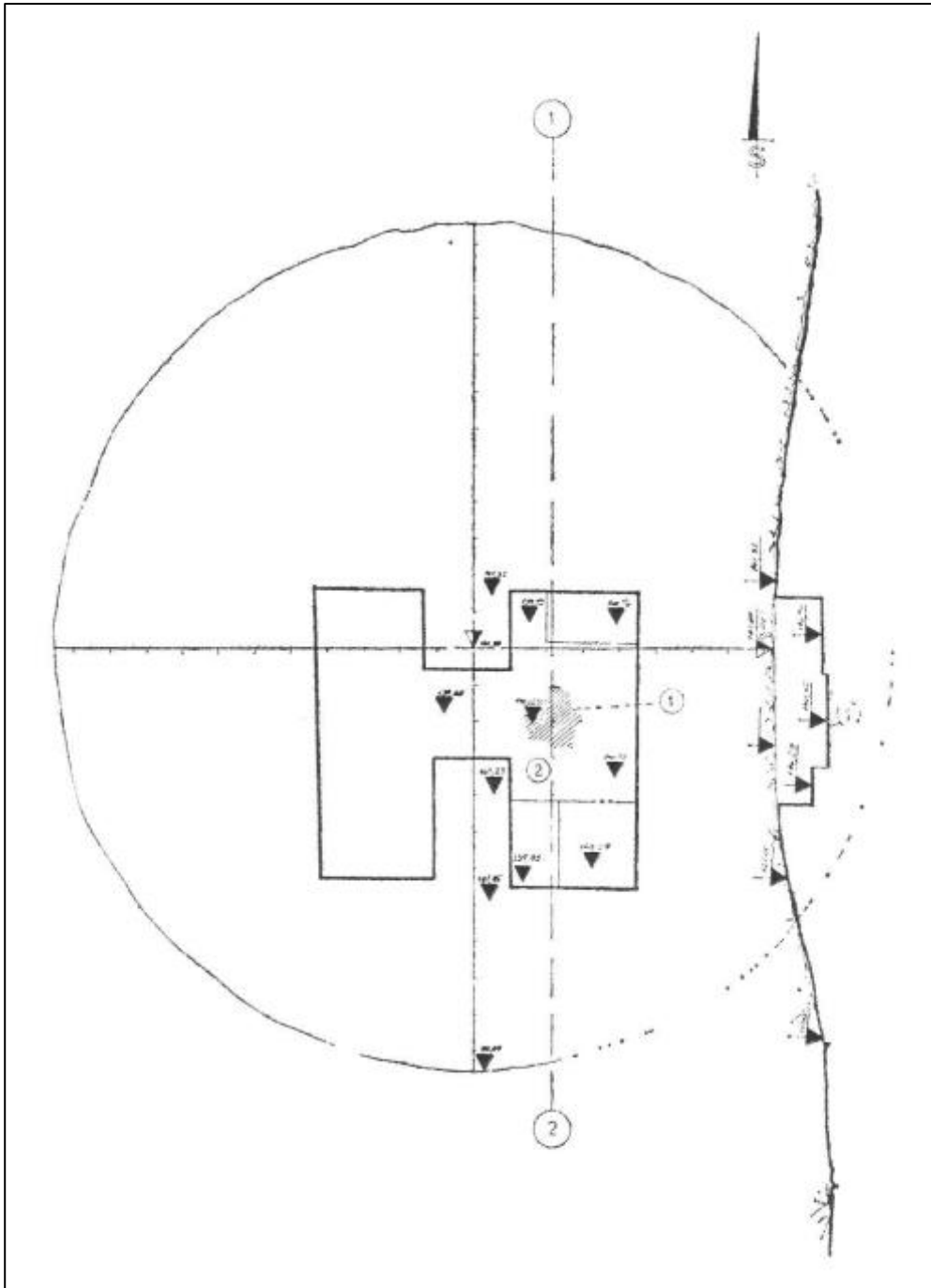
³¹ K. VINSKI-GASPARINI, 1987, 215; H. POTREBICA, 2019, 489.

ukrašenih motivima meandra i trokuta crne boje koji su pripadali vremenu kad je humak i izgrađen.³²

Slika 11. Tumul 4, Goričan (preuzeto od: J. VIDOVIĆ, 1982, 39.)

³² K. VINSKI- GASPARINI, 1974, 134.

Slika 12. Tumul 13, Goričan (preuzeto od: J. VIDOVIĆ, 1984, 90.)

3.5. KAPTOL

Kaptol se nalazi u Požeško-slavonskoj županiji, 11 kilometara sjeveroistočno od Požege. Istraživanja se provode unutar utvrđenog naselja te na prostoru južne nekropole na položaju Čemernica i sjeverne nekropole na položaju Gradci. Specifičnost ovog terena je što je to izuzetna strateška pozicija okružena planinama sa sve četiri strane: Papukom, Krndijom, Diljem i Psunjem. Godine 1965. u Kaptolu na lokalitetu Čemernica započeta su istraživanja koja je provodio Arheološki muzej iz Zagreba, a trajala su do 1971. i u tom razdoblju istraženo je 14 grobnih humaka (Slika 23).³³ U današnje vrijeme provode se istraživanja na lokalitetu Kaptol-Gradci koji obuhvaća nekropolu i utvrđeno naselje na južnim obroncima Papuka, a vodi ih ekipa Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Centra za prapovijesna istraživanja na čelu s Hrvojem Potrebicom.³⁴ Općenito govoreći, humci su uglavnom imali drvenu grobnu konstrukciju s ili bez suhozidnog vijenca, a neki su imali i prilazni hodnik. Njihov promjer u prosjeku iznosi 15 metara, a visina oko 1 metar. Prema nalazima datiraju se od Ha C do Ha D1 perioda. Broj ukopa varirao je od jedan do pet iako se ove informacije trebaju uzimati s rezervom jer postoji mogućnost da se radilo o jednom grobu s više koncentracija priloga. Većina grobova sadržavala je keramičke priloge uglavnom crne i crvene boje, a ponekad ukrašene i sa životinjskim protomama.³⁵

Najveći humak nazvan je „Volarska glavica“, a njegove današnje dimenzije su 3 metra visine i promjer od 20 metara. U starijoj literaturi navodi se da ovaj humak nije sadržavao pokojnika i da je imao samo kultno značenje te da su u njemu bili pronađeni samo ulomci slavenske keramike i arhitektura od nabacanog kamena lomljenjaka ispod kojeg je bio sloj ugljena.³⁶ Revizijskim istraživanjem utvrđeno je da se u ovom humku nalazila drvena komora obzidana kamenom dimenzija 4x4 metra te da je sadržavala najbogatiji set posuđa na ovoj nekropoli koji se sastojao od posuda slikanih crvenom i crnom bojom, posuda s kositrenim lamelama ili brončanim lamelama, lonca na nogama, manjeg askosa i pseudokernosa. Osim toga, nađena je višeglava igla, ražnjevi italskog tipa, pojasna garnitura i mogući spaljeni osteološki ostatci konja.³⁷

Bogatstvo kaptolskih kneževa najbolje se očituje u tumulu 6 na lokalitetu Kaptol-Gradci i tumulima IV i X nekropole Kaptol-Čemernica kroz bogati inventar luksuzne ratničke opreme

³³ V. VEJVODA, I. MIRNIK, 1971, 201; V. VEJVODA, I. MIRNIK, 1973, 592.

³⁴ H. POTREBICA, 2012, 200; H. POTREBICA, 2019, 488.

³⁵ K. VINSKI-GASPARINI, 1987, 214; V. VEJVODA, I. MIRNIK, 1971, 200.

³⁶ V. VEJVODA, I. MIRNIK, 1971, 200; V. VEJVODA, I. MIRNIK, 1991, 16.

³⁷ H. POTREBICA, 2013, 71.

(Slika 13). Osim zaštitne prsne ploče kojoj je izvor vjerojatno negdje u sjevernoj Italiji, svi ostali predmeti import su sa egejskog prostora: grčko-ilirska kaciga, korintska kaciga i knemide s izraženom muskulaturom. Od nošnje za muške grobove karakteristične su višeglave igle, pojasevi i brusevi, dok oprema ženskih grobova često sadrži fibule, pribor za tkanje ili saltaleone.³⁸

Pod požeškim humcima skrivao se pregršt predivnih primjeraka posuda, od kojih su najimpresivnije: lonac većih dimenzija iz tumula 6 nekropole Kaptol-Gradci (Slika 19), urna s tri rogate protome iz tumula 10 iste nekropole (Slika 20) i askos s plastičnom drškom u obliku bika (Slika 14). Uglavnom je keramika bila crne boje iako ima i crvenih primjeraka, a ponekad je bila premazana slojem grafita i ukrašena žlijebljenjem. Na nekim posudama aplicirale su se protome u obliku rogatih životinja, metalne lamele ili su imala bradavičasta ispupčenja. Ornamentika je bila u obliku meandra, koncentričnih krugova, cik-cak linija ili visećih trokuta. Valja još spomenuti i kernos pronađen u tumulu 2 na lokalitetu Kaptol-Gradca koji je jedan od petnaest ukupno pronađenih na prostoru cijele Europe.³⁹

Slika 13. Dio Inventara tumula X nekropole Kaptol-Čemernica (preuzeto od H. POTREBICA, 2012, 200.)

Na kaptolskim nekropolama provedene su i paleobotaničke analize koje nam također daju dodatne informacije o halštatskim pokopima. U tumulima 6, 7 i 14 nekropole Kaptol-

³⁸ H. POTREBICA, 2012, 201.

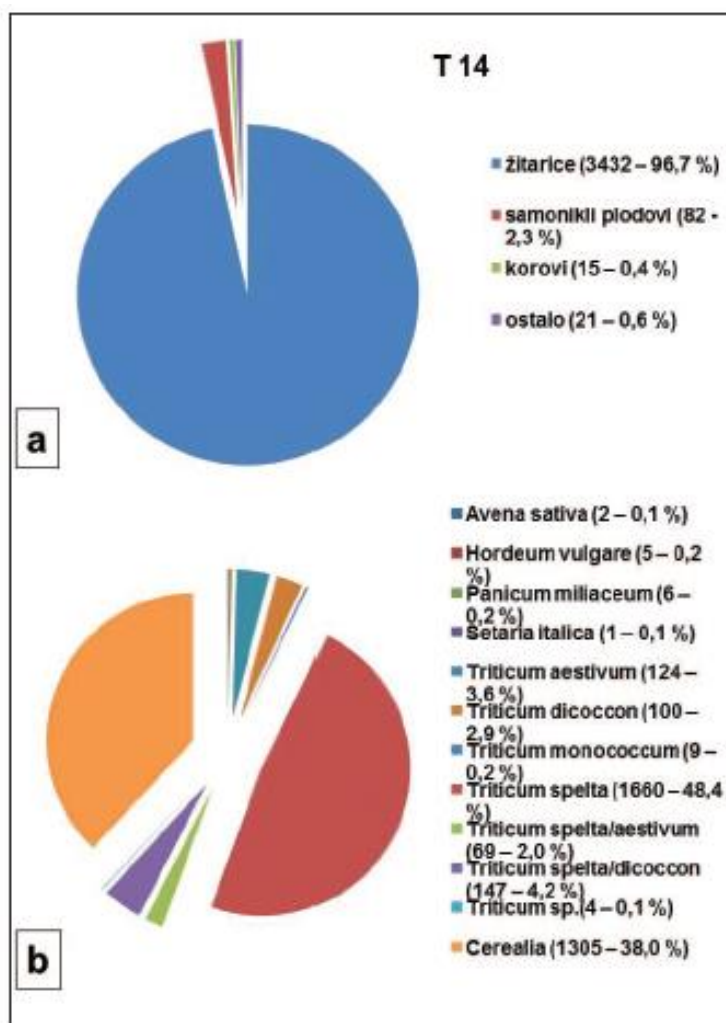
³⁹ H. POTREBICA, 2012, 201-202.

Gradci prevladavaju žitarice i to u rasponu od 83 % do 96.9 % dok se ostatak sastojao od voća (divlja jabuka, drenjanin, crna bazga, oskoruša, višnja) i korova. Voće je bilo pronađeno jedino u posudama, dok su žitarice čini se bile razbacane po lomači. Postoji mogućnost da je voće služilo u izradi alkoholnih pića i kao takvo bilo prilagano za zagrobni život. Tumul 13 dao je nešto drugačiju sliku pošto u njemu dominiraju lješnjaci koji su u urni i posudi bili spaljeni zajedno s pokojnikom. Jedinu poveznicu između svih botaničkih priloga za sada čini divlje voće, no treba pričekati i rezultate ostalih istraživanja da bi se mogle vršiti detaljnije analize (Slika 15).⁴⁰

Slika 14. Askos iz tumula XII na nekropoli Kaptol- Čemernica (preuzeto od: M. ŠIMEK, 2004, 112.)

⁴⁰ R. ŠOŠTARIĆ et al., 2016, 313-314; R. ŠOŠTARIĆ et al., 2017, 188-189.

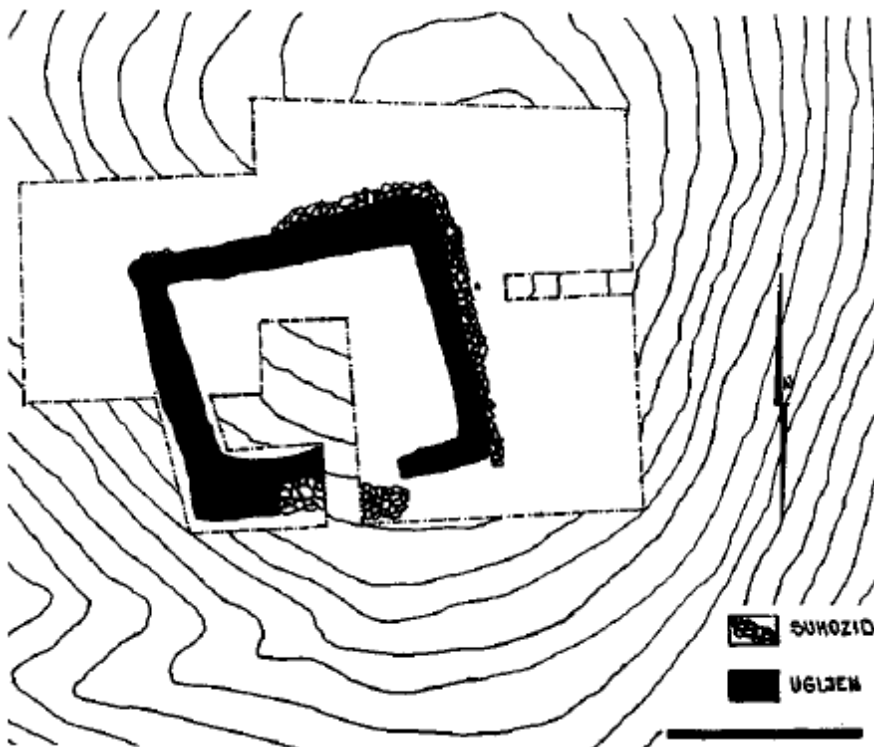

Slika 15. Rezultati paleobotaničkih analiza tumula 14 (preuzeto od: R. ŠOŠTARIĆ et al., 2016, 311.)

3.5.1. Arhitektura

Što se tiče gradnje humaka, oni su bili zemljani te se čini da su uglavnom svi imali drvenu komoru različitih tlocrta koja je ponekad bila obzidana suhozidom. Neki humci imali su i rov zapunjen ugljenom kvadratnog tlocrta. Suhozidnu konstrukciju sadržavali su tumuli I, III, IV, IX, XI na nekropoli Kaptol-Čemernica i tumuli 1, 2, 6, 7, 10, 12, 14, 15, 16, 17 na nekropoli Kaptol-Gradci.⁴¹ Osim kamenja za izgradnju komore koristilo se i drvo te se prema rupama od stupova daje zaključiti da su neke komore imale krov na dvije vode, kao tumul III nekropole Kaptol-Čemernica.⁴²

Primjer pravokutnog rova ispunjenog ugljenom oko komore imamo na tumulu I nekropole Kaptol-Čemernica (Slika 16). Rov je bio pravokutnog oblika sa stranicama duljine 5x6 metara, dubine 0,9 metara i širine 0,5 metara. Imao je otvor s južne strane, a s vanjske sjeverne i istočne strane bio je ograđen kamenjem. Analize ugljena ukazale su na njegovu ranu dataciju u 651. godini prije Krista i sastav od bukve i hrasta. Namjena ovakvog rova ne može se sa sigurnošću utvrditi, no u literaturi se spominje da bi ona mogla biti kultnog karaktera.⁴³

Slika 16. Tumul I, Kaptol-Čemernica (preuzeto od: V. VEJVODA, I. MIRNIK, 1971, 187.)

⁴¹ H. POTREBICA, 2019, 494.

⁴² H. POTREBICA, 2019, 493.

⁴³ V. VEJVODA, I. MIRNIK, 1971, 187-188; V. VEJVODA, I. MIRNIK, 1991, 11.

Neki humci imali su i prilazni hodnik (*dromos*) koji je često bio ispunjen namjerno razbijenom keramikom. Primjeri komora s prilaznim hodnikom nalaze se pod tumulima 10 i 15 na nekropoli Kaptol-Gradci i tumulima III (Slika 17) i IV nekropole Kaptol-Čemernica.⁴⁴ U Hrvatskoj takav primjer imamo još na manjem jalžabetskom humku, a izvan granica Hrvatske komore s dromosom karakteristične su za nekropole oko Kleinkleina i Süttöa.⁴⁵

Slika 17. Tumul III, Kaptol-Čemernica (preuzeto od: H. POTREBICA, 2012, 203.)

⁴⁴ H. POTREBICA, 2019, 494.

⁴⁵ V. VEJVODA, I. MIRNIK, 1971, 187; K. VINSKI-GASPARINI, 1987, 215.

3.5.2. Tumul 6 – Gradci

Tijekom lipnja i srpnja 2005. godine istražen je najbogatiji humak ove nekropole. On se smjestio na strmim južnim obroncima Papuka što je otežalo utvrđivanje točnih dimenzija ovog humka. Njegova današnja visina iznosi 2,8 metara, a promjer mu je približno 18 metara. Plitko ispod površine pronađen je manji paljevinski grob (85x50 cm) uz koji su pronađene kosti, željezni nož, metalna pojasna garnitura i keramička posuda. Prema pojasnoj garnituri alpskog tipa datira se u Ha D1 stupanj. Ovaj grob nije bio ukopan u sam humak, već je samo bio položen na površinu humka i prekriven zemljom. U samom središtu komore nalazio se sekundaran ukop kojeg je u velikoj mjeri oštetilo korijenje. Od njega je preostala samo manja nakupina gara, kostiju, fragmenti crne grafitirane posude i manji željezni predmeti.⁴⁶

Glavni grob sastojao se od kamene konstrukcije poligonalnog tlocrta koja je ležala na drvenoj konstrukciji. Za izradu te konstrukcije svjesno je korišten kvalitetan kamen, amfibolit, kojeg ima na Papuku, ali nešto dalje od samog humka. Grobna komora iznjedrila je obilje artefakata. Od željeznih predmeta pronađene su četiri sjekire, pet koplja, konjska oprema te jedan mač. Od bronce pronađeni su razvodnici remenja, mač, pojasna garnitura, košarasti privjesci te situla u kojoj su se nalazili dijelovi zdjelaste kacige, dva željezna diska s perforacijom u sredini i ostali brončani i željezni predmeti kojima namjena još nije utvrđena. Uz metalne nalaze pronađeno je još i barem trideset keramičkih posuda. Prema preliminarnim analizama materijala grob je datiran u Ha C1 period.⁴⁷

Kako je gotovo sva oprema u parovima, postoji mogućnost da se u ovom grobu nalazio dvojni kneževski ukop što je vrlo rijetka pojava u europskim okvirima.⁴⁸ Analogije ovome, u smislu dvojnih pokopa, imamo u grobu 19 iz tumula VII nekropole Novo Mesto gdje je pronađen par grčko-ilirskih kaciga.⁴⁹ Ideja o dva ratnika javlja se već u Ilijadi gdje par čine Ahil i Patroklo, no generalno je mišljenje da se koncept dvojnih božanstava ili vladara gubi kroz starije željezno doba. Ipak, ovi grobovi ukazuju na mogućnost da tome nije tako (Slika 18).⁵⁰

⁴⁶ H. POTREBICA, 2006, 61.

⁴⁷ H. POTREBICA, 2006, 61-62; H. POTREBICA, 2013, 72; H. POTREBICA, 2019, 495.

⁴⁸ H. POTREBICA, 2013, 72.

⁴⁹ B. KRIŽ, 1997a, 50-52.

⁵⁰ H. POTREBICA, 2013, 169.

Slika 18. Ratnik iz Kaptola (preuzeto od: H. POTREBICA, 2013, 105.)

Slika 19. Lonac ukrašen kositrenim lamelama iz tumula 6 nekropole Kaptol-Gradca (preuzeto od: H. POTREBICA, 2019, 495.)

Slika 20. Urna ukrašena zoomorfnim protomama iz tumula 10 nekropole Kaptol-Gradca (preuzeto od: H. POTREBICA, 2019, 495.)

3.6. KAGOVAC

Sjeverno od sela Vetovo na položaju Kagovac smjestilo se naselje i nekropola iz starijeg željeznog doba. U sklopu međunarodnog projekta *Encounters and Transformations in Iron Age Europe* (ENTRANS) 2014. godine provedena su lidarska snimanja ovog prostora te je tom prigodom uočeno 15 humaka zapadno od gradine i veoma niska uzvišenja terena s njezine južne strane.⁵¹

Arheološka istraživanja za sad su provedena na tri humka zapadne nekropole i na jednom s južne strane čime je potvrđeno da je to uistinu halštatska nekropola. U humcima zapadne nekropole pronađen je materijal koji ne odudara od onog s Kaptola te su utvrđena dva ratnička i jedan ženski ukop s izuzetno bogatim priložima. Sav pronađen materijal je preliminarnim analizama datiran u početak Ha C stupnja.⁵²

Istražen je i prostor između humaka te je tako otkriven halštatski grob u ravnom terenu što je jedinstven slučaj na prostoru Hrvatske. Ovaj nalaz ukazuje na potrebu istraživanja cjelokupnog prostora nekropole, a ne samo grobnih humaka.⁵³

Slika 21. Tumul 1, Kagovac (preuzeto od: H. POTREBICA, 2019, 499.)

⁵¹ H. POTREBICA, 2019, 499-500.

⁵² ibid.

⁵³ ibid.

4. RASPRAVA

Način pokopa ujednačen je kroz cijelo trajanje grupe, od njezinih početaka u Ha B3 stupnju do njenog kraja u Ha D1 stupnju. To je uvijek mali broj pokopa pod humkom, pretežno samo jedan koji može, ali i ne mora imati grobnu komoru te je u svim slučajevima incineracijski.⁵⁴ Pokojnici su vjerojatno bili pripadnici elite, no ostaje otvoreno pitanje što se događalo sa svim ostalim stanovnicima željeznodobnih naselja s obzirom na to da je broj pokojnika u humcima premalen da bi predstavljao cijelu zajednicu, posebno kad se uzmu u obzir velika nasebinska središta poput Kaptola. Pokopi izvan humka za sad su zabilježeni samo u naselju sv. Petar Ludbreški i između tumula 2 i 3 na lokalitetu Kagovac. Možda bi se u budućim istraživanjima trebalo obratiti pažnju i na prostore između humaka.⁵⁵

Što se tiče regionalnih razlika, čini se da su nekropole pod humcima u Goričanu i Turčišću-Dvorišću datacijski najstarije. Izgleda da se na tom prostoru ukapalo samo u drvene škrinje bez izgradnje posebne grobne komore (Slika 11), dok se na ostalim nekropolama nalaze drvene komore sa suhozidnim vijencem.⁵⁶ Najmlađi humak za sad je onaj iz Jalžabeta gdje je pronađen samo ukop konja s priložima koji ukazuju na skitske utjecaje.⁵⁷ Najbogatiji humci bili su oni iz Požeške kotline koji su ukazali na daleke komunikacijske mreže koje sežu čak do egejskog prostora. Manje regionalne razlike vide se u češćem izboru crvene boje i protoma u obliku močvarnih ptica na nizinskom području između Drave i Mure, dok se u brdovitom prostoru oko Kaptola češće birao ukras u vidu protoma rogatih životinja.⁵⁸ Zanimljivo je da kovinski materijal gotovo potpuno nedostaje iz goričanske nekropole i Gamulice kod Martijanca što se u starijoj literaturi uglavnom objašnjava kao posljedica pljačke, ali postoji mogućnost da običaj prilaganja metalnih priloga jednostavno nije bio zastupljen.⁵⁹

Kod prostorne organizacije nekropola ne vide se neke veće pravilnosti, no primjećuju se neki trendovi. Sve nekropole nalaze se u neposrednoj blizini naselja, a u Jalžabetu je od naselja nekropola odvojena potokom Bistričak.⁶⁰ Neposredno uz naselje na Kaptolu nalaze se dvije nekropole od kojih se čini da je nekropola Gradci uglavnom starija od nekropole Čemernica uz pojedine izuzetke.⁶¹ Na nekropoli Gradci također se uočava orijentacija po osi

⁵⁴ M. ŠIMEK, 2004, 104-106.

⁵⁵ M. ŠIMEK, 1979, 106-119.; H. POTREBICA, 2019, 499.

⁵⁶ K. VINSKI-GASPARINI, 1987, 214.

⁵⁷ M. ŠIMEK, 2004, 114-116.

⁵⁸ M. ŠIMEK, 2004, 106.

⁵⁹ H. POTREBICA, 2019, 489.

⁶⁰ M. ŠIMEK, 2004, 102.

⁶¹ H. POTREBICA, 2013, 188.

sjever-jug na nekoliko izdvojenih sjevernih humaka (Slika 22).⁶² Na nekropoli Čemernica vidljivo je da su tumuli V i VI prostorno izdvojeni od ostalih humaka (Slika 23). Zanimljivo je da se tumul XI nazvan „Volarska glavica“ nalazi potpuno izdvojen od svih ostalih humaka i prema sadržaju je izuzetno bogat (Slika 22).⁶³

Spaljivanje je jedini način pokopa koji nalazimo pod humcima. Ponekad se humak zasipao direktno iznad lomače što je slučaj na nekropoli u Goričanu te manjem humku u Martijancu i tumulu 12 na nekropoli Kaptol-Gradci. Uglavnom se lomača ipak nalazila na nekom drugom mjestu te je na nju bio položen pokojnik zajedno sa svojom odjećom i prilozima za zagrobni život. Nakon toga sakupio bi se njegov pepeo i položio u urnu ili prosuo po terenu pripremljenom za zasipavanje humka.⁶⁴ Treba napomenuti da su u nekim slučajevima bili položeni samo ostatci konja, primjer čega vidimo u Jalžabetu. U svrhu pogrebnog rituala najčešće se gradila neka vrsta grobne komore koja se često sastojala od drvene konstrukcije obzidane kamenjem. Suhozidne konstrukcije pronalazimo na lokalitetima: Martijanec-Gamulica, Kaptol-Čemernica i to u tumulima I, III, IV, IX, XI, Kaptol- Gradci u tumulima 1, 2, 6, 7, 10, 12, 14, 15, 16, 17, manjem tumulu u Jalžabetu i tumulu 1 na lokalitetu Kagovac.⁶⁵ Zanimljiva je i pojava ritualnih hodnika (*dromosa*) koji su za sad evidentirani unutar pet humaka na prostoru Hrvatske. To su tumul II u Jalžabetu, tumuli III (Slika 17) i IV na nekropoli Kaptol- Čemernica i tumuli 10 i 15 na nekropoli Kaptol- Gradci. Takve konstrukcije nalaze se i oko Kleinkleina i Süttöa gdje su vezane uz bogate kneževske ukope, no na prostoru Hrvatske takve grobne komore sadržajem su daleko siromašnije i čini se da nemaju pokojnike.⁶⁶

Najčešći prilozili bile su luksuzno izrađene keramičke posude premazane grafitom i ukrašene životinjskim protomama. Od metalnih priloga najznačajnija je ratnička oprema koja je uglavnom sadržavala set od dva do tri koplja, bojnu sjekiru, brus, a ponekad i nož ili mač. Od defenzivne opreme najviše se ističu importirane kacige grčko-ilirskog ili korintskog tipa, zdjelaste kacige, prsne ploče, pojasna garnitura te knemide s izraženom muskulaturom. Najbolji primjer ovoga dao je tumul 6 na nekropoli Kaptol-Gradci. Osim ratničke opreme, ponekad se nalaze i dijelovi nošnje u vidu fibula, višeglavih igli i lančića s trokutastim privjescima, no oni nisu osobito česti pošto su uglavnom bili spaljeni na lomači zajedno s pokojnikom.⁶⁷ U prvom horizontu grupe najviše su zastupljene lučne dvopetljaste fibule i fibule s čvorovima na luku te

⁶² H. POTREBICA, 2013, 190.

⁶³ H. POTREBICA, 2019, 493.

⁶⁴ K. VINSKI-GASPARINI, 1961, 41; M. ŠIMEK, 2004, 110; H. POTREBICA, 2019, 494.

⁶⁵ K. VINSKI-GASPARINI, 1961, 40-41; M. ŠIMEK, 1998, 495-496; H. POTREBICA, 2019, 494.

⁶⁶ H. POTREBICA, 2019, 494.

⁶⁷ H. POTREBICA, 2012, 201.

se počinju javljati višeglave igle.⁶⁸ U drugom horizontu grupe javljaju se uglavnom čunaste fibule i ponekad pijavičasta fibula.⁶⁹ Treći horizont obilježile su fibule s tri kuglice na luku koje su inače karakteristične za prostor Like i Dolejnsku skupinu, a ponekad se javlja i fibula s pticom na luku.⁷⁰

Izuzetno je teško odrediti kakve su bile religijske predodžbe halštatskih zajednica na ovom prostoru. Problem predstavlja to što nemamo nikakve pisane izvore, a i sama božanstva su često bila prikazivana samo na simboličan način.⁷¹ O razrađenom simboličkom i vrijednosnom sustavu ovih željeznodobnih zajednica svjedoče različiti motivi na metalnim i posebno keramičkim predmetima koji ukazuju na solarni kult, kao i grobni prilozima koji upućuju na pogrebne gozbe i različite kultne aktivnosti (npr. pređenje i tkanje). Solarni kult na ovom prostoru održao se nakon prijelaza kulture polja sa žarama na starije željezno doba što potvrđuje da se halštatska kultura razvijala na supstratu kulture polja sa žarama i da ona nije posljedica tračko-kimeranskih upada kako se nekad smatralo.⁷² Važno je napomenuti i životinjsku simboliku koja se posebno ističe u vidu protoma koji su ukrašavali razne pogrebne posude. Za ovu grupu dvije najvažnije vrste životinja su bik i močvarne ptice. Možemo napomenuti da se bik više pojavljuje na keramici kaptolskih nekropola dok su močvarne ptice više zastupljene na zapadnom dijelu skupine kao što su to primjeri lonca iz Turčišća-Dvorišća i šalice iz Martijanca. Ova dva motiva svakako se vežu uz solarni kult. Ptice su bile nositelj Sunca ili solarnog božanstva koje nagovještaju godišnja doba, odnosno sele se u toplije krajeve tijekom jeseni, a povratkom u proljeće nagovještaju novu sezonu rađanja prirode. Simbol bika ili rogova prisutan je na prostoru Europe i Azije već tisućama godina u vidu bukranija i konsekrativnih rogova. Predstavlja plodnost Sunca, a u skupini Martijanec-Kaptol uvijek se javlja u grobnim cjelinama pa ne smijemo izostaviti ni njegov ktonički aspekt.⁷³

⁶⁸ K. VINSKI-GASPARINI, 1987, 188.

⁶⁹ K. VINSKI-GASPARINI, 1987, 198-199.

⁷⁰ K. VINSKI-GASPARINI, 1987, 206-209; H. POTREBICA, 2019, 489.

⁷¹ H. POTREBICA, 2013, 148.

⁷² H. POTREBICA, 2013, 150.

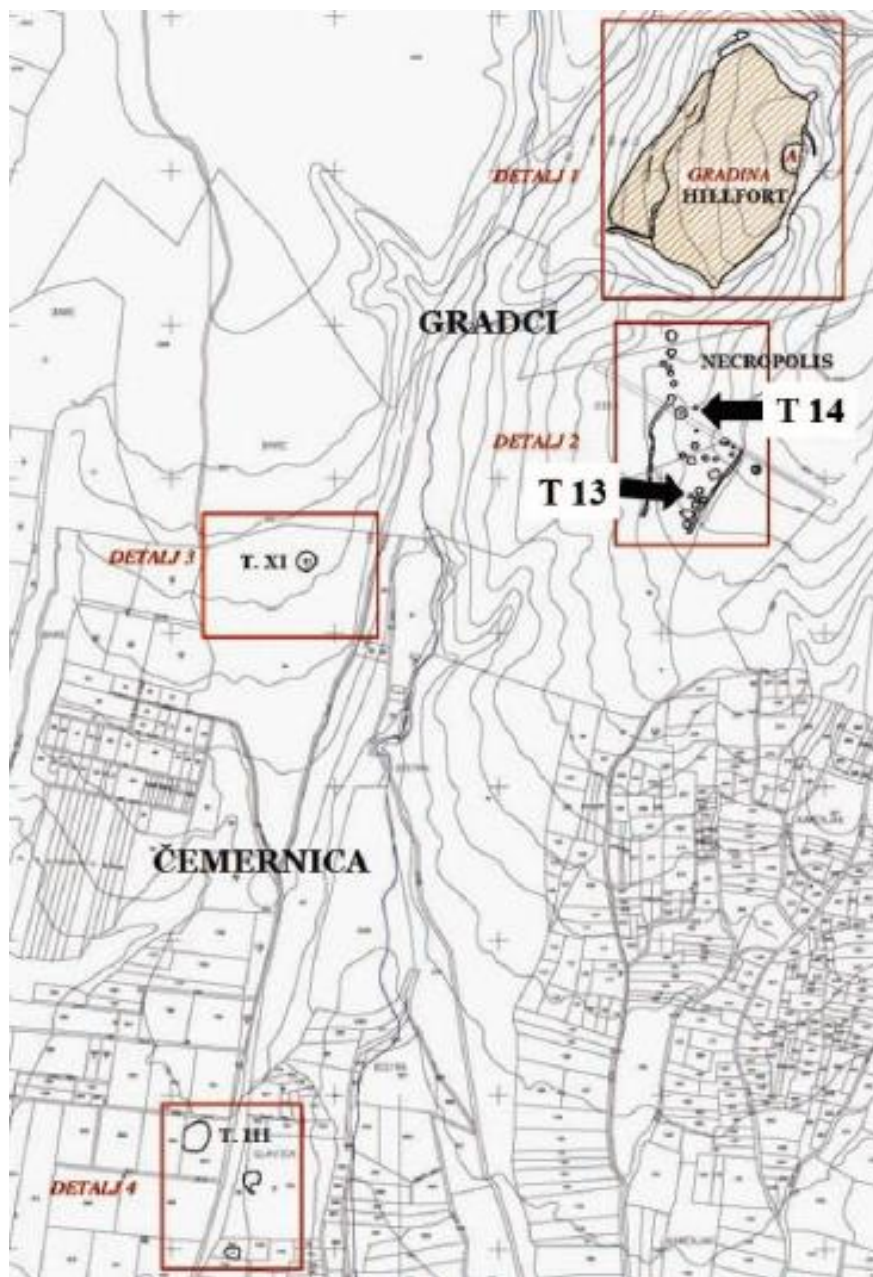
⁷³ H. POTREBICA, 2013, 151-154.

Važno je istaknuti i pojavu ratničke elite i sve veći značaj konja od početka željeznog doba. Najbolji primjer važnosti konja vidi se u tumulu II na nekropoli kod Jalžabeta gdje je pokopan samo konj. Konj je očito postao statusni simbol, što se ističe i u bogatstvu konjske opreme pontsko-kavkaskih karakteristika koja se ponekad nalazi u grobovima ove grupe. Iz naselja sv. Petar Ludbreški imamo i primjere kalupa za izradu takve opreme.⁷⁴

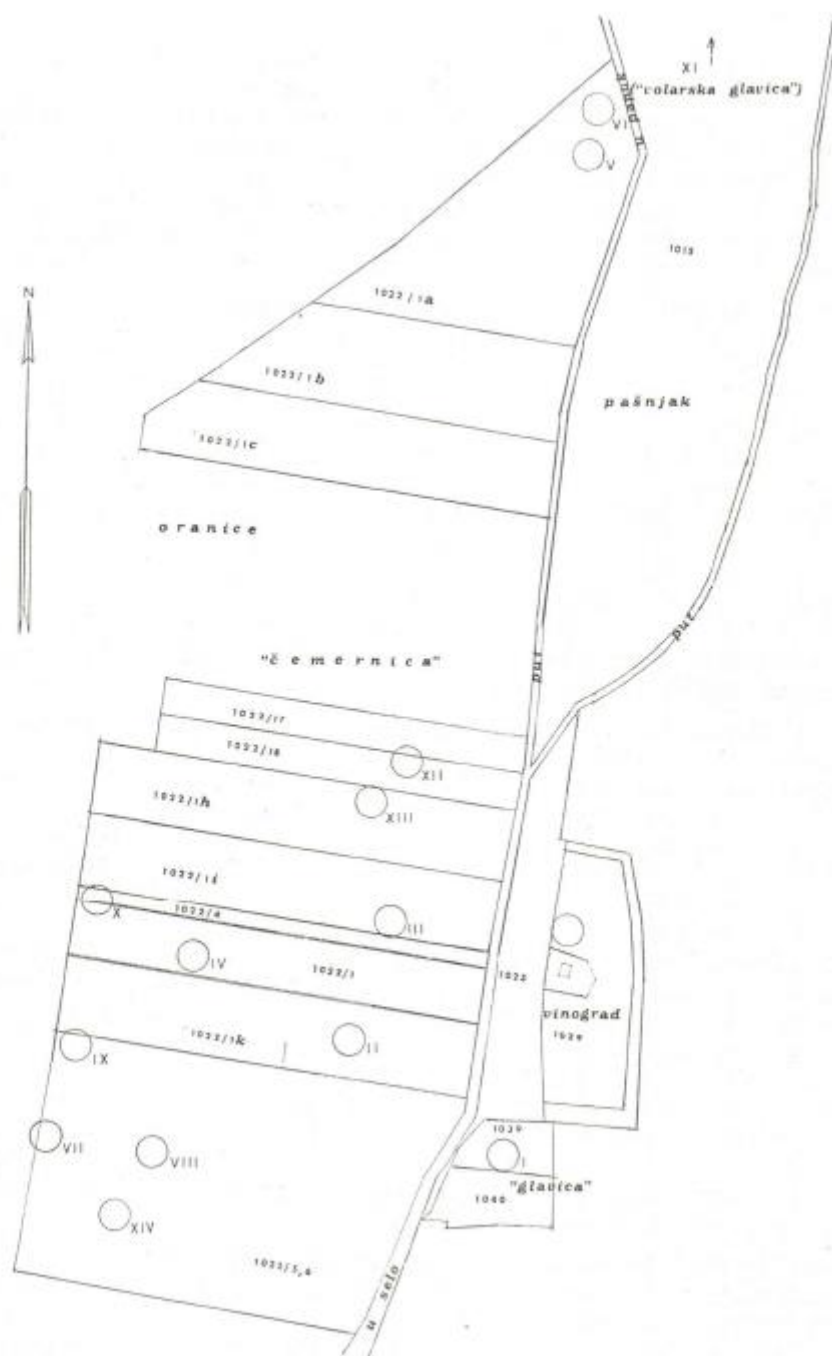
Naglašavanjem ratničke opreme i kneževskih humaka dalo bi se naslutiti da su muškarci igrali glavnu ulogu u halštatskom društvu, no nalazi iz tumula V nekropole Čemernica i tumula 12 nekropole Gradci ukazuju na visoki status žena. Glavni marker ženskih grobova su utezi za tkalački stan od kojih je čak 16 pronađeno u potonjem humku. Tkanje životne niti jedan je od motiva koji se često provlači i kroz grčku mitologiju, a pod humcima istočnog halštatskog kruga najbolje se vidi na primjeru tumula 27 lokaliteta Sopron-Várhely. Naime, na jednoj od pronađenih posuda prikazane su tri žene od kojih jedna prede nit, druga tka na tkalačkom stanu i treća svira harfu, a flankiraju ih još dvije žene u stavu adoranta. Ovakav prikaz svakako podsjeća na božice sudbine, no teško je izbaviti religiozna vjerovanja na ovakvim udaljenostima i u ipak bitno različitim kulturnim kontekstima. Osim piramidalnih utega, ovi humci sadržavali su i niz drugih dragocjenih predmeta u vidu konjske opreme, bogato ukrašenih keramičkih posuda i dijelova nošnje od različitih materijala. Tumul 12 također je i jedini siguran humak ove nekropole pod kojim je bilo spalište. Bez pisanih izvora teško je govoriti o društvenom ustroju halštatskih zajednica, ali očigledno je da su žene imale važnu ulogu u religijskim obredima.⁷⁵

⁷⁴ M. ŠIMEK, 2004, 122.

⁷⁵ H. POTREBICA, 2013, 164-168.

Slika 22. Kaptol (preuzeto od: H. POTREBICA, 2013, 190.)

Slika 23. Nekropola Čemernica sa ucrtanim položajem humaka (preuzeto od: V. VEJVODA, I. MIRNIK, 1971, 186.)

5. ZAKLJUČAK

Početak željeznog doba na prostoru kontinentalne Hrvatske označava pojava grobnih humaka. Ti humci vežu se uz bogaćenje pojedinih slojeva društva koji svoj status na ovaj način pokazuju i u zagrobnom životu. Osim humaka, ovakvo raslojavanje očituje se i u bogatim grobnim priložima, pogotovo importirane ratničke opreme ili izgradnje humka samo radi pokopa konja koji je očigledno bio izrazit statusni simbol.

Neki humci imali su složene drvene grobne komore obzidane suhozidom koje su imale i pristupni hodnik, a neke čini se nisu imale nikakve arhitekture. Ista je situacija i s pokojnikom. Mogao je biti spaljen *in situ*, položen na dno komore, ukopan u jamu ili položen u urnu. Dimenzije humaka također jako variraju. Neki su bili promjera od svega nekoliko metara dok su neki bili i do 75 metara, no veličina humka se ne može dovesti u vezu s bogatstvom priloga. Jedina konstanta kod ove skupine je način pogrebnog ritusa koji je uvijek incineracijski i u većini humaka pojedinačan.

Posebnu pozornost privlači keramografija ove grupe. Prema oblicima vidljivo je da se ona nastavlja na kulturu polja sa žarama, no sad se javljaju predivni primjerci posuda sa zoomorfnim protomama, posude s kositrenim lamelama apliciranim u motivu meandra uz dobivanje visokog sjaja uz pomoć premaza grafitom.

U religijskom sustavu ovih prapovijesnih zajednica i dalje se prati dominacija motiva sunčanih diskova, kola i močvarnih ptica. Riječ je motivima koji se nedvosmisleno vežu uz solarnu simboliku. Nažalost, ne postoje pismeni izvori koji bi svjedočili o štovanim božanstvima te jedino što preostaje su teorije bazirane na materijalnim ostacima. Status žene je također jedno od pitanja usko vezanih za religiju pošto se čini da su postojale svećenice koje se često vežu uz tkanje životne niti. Ta simbolika vidljiva je u arheološkom zapisu kroz inventar predmeta vezanih uz takve aktivnosti.

Za sad još uvijek nije objašnjeno što se događa s grupom u stupnju Ha D1 kad nekropole pod humcima prestaju postojati, a naselja se napuštaju. Postoje teorije o širenju kuge koja bi mogla izazvati ovakav nagli prestanak grupe, a neki je autori vide u Vergilijevim spisima. Moguće je i da su upadi Skita utjecali na društveno-ekonomske čimbenike. Primjer skitskog materijala vidjeli smo u ovom radu na primjeru Jalžabeta. Pošto naselje u Kaptolu nastavlja svoj život i tijekom latena, postoji mogućnost da se samo promijenio način ritusa pokapanja. O stvarnim uzrocima nestanka grobnih humaka za sad je moguće jedino nagađati te se nadati da će buduća istraživanja baciti novo svjetlo i dati odgovore na ovo pitanje.

SAŽETAK

Nekropole pod humcima kulturne skupine Martijanec-Kaptol na prostoru Hrvatske

U ovom radu iznesen je pregled istraženih nekropola pod humcima kulturne skupine Martijanec-Kaptol. Prostor koji ovaj rad obuhvaća su nizine uz rijeku Dravu i Muru na samom sjeveru Hrvatske s lokalitetima Jalžabet, Martijanec, Goričan i Turčišće-Dvorišće, kao i Požeška kotlina na istoku s lokalitetima Kaptol i Kagovac. Radi se o zemljanim humcima koji dosežu impresivne dimenzije, a pripadaju razdoblju starijeg željeznog doba. Prema keramičkim oblicima i incineracijskom načinu pokopa vidljivo je da skupina nastavlja razvoj na supstratu kulture polja sa žarama. Od keramike posebno se ističu predivni primjerci posuda sa životinjskim protomama dok se od metala ističu cijeli kompleti ratničke opreme. Tijekom Ha D1 stupnja humci se prestaju javljati te još uvijek nije razjašnjeno što je tome uzrok.

Ključne riječi: humci, Martijanec-Kaptol, incineracija, ratnici, životinjske protome

ABSTRACT

Burial mounds of Martijanec-Kaptol group in Croatia

This paper discusses excavated burial mounds of the Martijanec-Kaptol group. Main areas that are taken into consideration are plains near rivers Drava and Mura in northern Croatia with sites Jalžabet, Martijanec, Goričan, and Turčišće-Dvorišće, as well as Požega valley with sites Kaptol and Kagovac. These soil burial mounds belong to the period of early iron age and some of them reach impressive dimensions. By the shape of the pottery and cremation, it is clear that this group has strong roots in Urnfield culture. Especially impressive are the pots with decorations in shapes of animals and rich princely graves full of warrior equipment. During Ha D1 period burial mounds disappear and it is not yet clear what the cause of that is.

Keywords: burial mounds, Martijanec-Kaptol, incineration, warrior equipment, pottery

6. LITERATURA

BALEN-LETUNIĆ, D., 1980. – Dubravka Balen-Letunić, Istraživanja tumula u Goričanu kod Čakovca 1979. godine, *Muzejski vjesnik*, 3, Čakovec, 49-50.

DULAR, J., 1982. – Janez Dular, *Halštatska keramika v Sloveniji*, Ljubljana.

KOVAČEVIĆ, S., 2018. - Saša Kovačević, Arheološko istraživanje prapovijesnog lokaliteta Jalžabet – Bistričak u 2017. godini i Kamp Hrvatska projekta „Iron-Age-Danube“ INTERREG DTP, *Annales Instituti Archaeologici*, XIV (1), Zagreb, 72-75.

KRIŽ, B., 1997a. – Borut Križ, *Kapiteljska njiva, Novo mesto: katalog arheološke razstave*, Novo Mesto.

MATIJAŠKO, M., 2015. – Martina Matijaško, Martijanec-Gamulica. analiza nalaza prikupljenih 1950. godine. *Opuscula archaeologica*, 37/38, Zagreb, 161-187.

POTREBICA, H., 2002. – Hrvoje Potrebica, Istraživanje nekropole pod tumulima iz starijega željeznog doba na nalazištu Gradci kod sela Kaptol (sezona 2001.), *Opuscula Archaeologica*, 26, Zagreb, 331-339.

POTREBICA, H., 2006. – Hrvoje Potrebica, Kaptol-Gradci (istraživanje 2005) u: *Hrvatski arheološki godišnjak* (ur. Jasen Mesić), Zagreb, 61-65.

POTREBICA, H., 2012. – Hrvoje Potrebica, Požeška kotlina – europsko kulturno središte (arheološka perspektiva), *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi*, 1, Požega, 187-208.

POTREBICA, H., 2013. – Hrvoje Potrebica, *Kneževi željeznog doba*, Zagreb.

POTREBICA, H., 2019. – Hrvoje Potrebica, Kaptolska skupina i Požeška kotlina, *Arheološki vestnik*, 70, Ljubljana, 487-515.

ŠIMEK, M., 1979. - Marina Šimek, Sv. Petar Ludbreški - nalaz metalurške radionice. *Podravski zbornik*, 79, Čakovec, 106-119.

ŠIMEK, M., 1998. - Ein Grabhugel mit Pferdebestattung bei Jalžabet, Kroatien u: *Das Karpatenbecken und die Osteuropäische Steppe* (ur. B. Hänsel, J. Machnik), München, 493-510.

ŠIMEK, M., 2004. – Marina Šimek, Grupa Martijanec-Kaptol u: *Ratnici na razmeđu istoka i zapada* (ur. D. Balen-Letunić et al.), katalog izložbe, Zagreb, 79-131.

ŠIMEK, M., KOVAČEVIĆ, S., 2014. – Saša Kovačević, Marina Šimek, Jalžabet – Bistričak: u susret novim istraživanjima, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 31, Zagreb, 231-238.

- ŠOŠTARIĆ et al. 2016. - ŠOŠTARIĆ, R., H. POTREBICA, N. ŠAIĆ, A. BARBIR 2016, Prilog poznavanju halštatskih pogrebnih običaja – arheobotanički nalazi tumula 13 i 14 iz Kaptola kraj Požege / A Contribution to the Understanding of Hallstatt Burial Customs – Archaeobotanical Evidence from Tumuli 13 and 14 at the Site of Kaptol, near Požega. – *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 33, Zagreb, 307–315.
- ŠOŠTARIĆ et al. 2017. - ŠOŠTARIĆ, R., H. POTREBICA, J. HRŠAK, S. ESSERT 2017, Archaeobotanical components of grave goods in prehistoric tumuli 6 and 7 at the archaeological site of Kaptol-Gradci, near Požega (Croatia). – *Acta Botanica Croatica*, Zagreb, 76/2, 183–190.
- TOMIČIĆ, Ž., 1984. – Željko Tomičić, Sumarni osvrt na rezultate arheoloških istraživanja područja Međimurja u razdoblju od 1972 - 1982. godine (I), *Muzejski vjesnik*, 7, Čakovec, 56-65.
- VEJVODA, V., MIRNIK, I., 1971. – Ivan Mirnik, Vera Vejvoda, Istraživanja prehistorijskih tumula u Kaptolu kraj Slavonske Požege. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 5 (1), Zagreb, 183-210.
- VEJVODA, V., I. MIRNIK., 1973. – Vera Vejvoda, Ivan Mirnik, Halštatski kneževski grobovi iz Kaptola kod Slavonske Požege (Early Iron Age Warrior Graves from Kaptol near Slavenska Požega). – *Arheološki vestnik*, 24, 592–610.
- VEJVODA, V., I. MIRNIK 1991, Prehistorijski Kaptol. – V / In: F. Potrebica (ur. / ed.), *Kaptol 1221.–1991.*, 9–28, Kaptol.
- VIDOVIĆ, J., TOMIČIĆ, Ž., 1984. – Josip Vidović, Željko Tomičić, Arheološka istraživanja u Goričanu 1983. god (Preliminarni izvještaj), *Muzejski vjesnik*, 7, Čakovec, 88-93.
- VIDOVIĆ, J., 1987. – Josip Vidović, Najnovija sustavna arheološka istraživanja nekropole kod sela Dvorišća kraj Turčišća u Međimurju, *Muzejski vjesnik*, 10, Čakovec, 35-37.
- VINSKI-GASPARINI, K., 1961. – Ksenija Vinski-Gasparini, Iskopavanje kneževskog tumulusa kod Martijanca u Podravini, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 2 (1), Zagreb, 39-66.
- VINSKI-GASPARINI, K., 1974. - Ksenija Vinski-Gasparini, Istraživanja tumulusa u Goričanu kod Čakovca. – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, III/8, Zagreb, 133–134.
- VINSKI-GASPARINI, K., 1978. – Ksenija Vinski-Gasparini, Osvrt na istraživanja kasnog brončanog i starijeg željeznog doba u sjevernoj Hrvatskoj. – *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 2, 129–146.
- VINSKI-GASPARINI, K., 1987. – Ksenija Vinski-Gasparini, Grupa Martijanec-Kaptol u: *Praistorija jugoslavenskih zemalja* (ur. A. Benac), 5, Sarajevo, 182-237.

7. POPIS ILUSTRACIJA

Slika 1. Horizont 1 grupe Martijanec-Kaptol (preuzeto od: K. VINSKI-GASPARINI, 1987, 189.).....	4
Slika 2. Horizont 2 i 3 grupe Martijanec-Kaptol (preuzeto od K. VINSKI-GASPARINI, 1987, 207.).....	5
Slika 3. Nekropole pod humcima kulturne skupine Martijanec-Kaptol (preuzeto od: Google maps).....	7
Slika 4. Lokalitet Jalžabet-Bistričak: 1- naselje Carev jarak, 2 – potok Bistričak, 3 – humak Gomila (preuzeto od: M. ŠIMEK, S. KOVAČEVIĆ, 2014, 236.).....	8
Slika 5. Jalžabet, tumul II (preuzeto od: M. ŠIMEK, 1998, 495.).....	9
Slika 6. Ljuskasti oklop, Jalžabet (preuzeto od: M. ŠIMEK, 1998, 501.).....	10
Slika 7. Koštane strelice, Jalžabet, tumul II (preuzeto od: M. ŠIMEK, 1998, 505.).....	10
Slika 8. Humak Gamulica (K. VINSKI-GASPARINI, 1961, 68.).....	11
Slika 9. Žara s poklopcem iz tumula Gamulica kod Martijanca (preuzeto od: M. MATIJAŠKO, 2014, 181.).....	12
Slika 10. Urna sa protomama u obliku močvarnih ptica, Turčišće-Dvorišće (preuzeto: M. ŠIMEK, 2004, 106.).....	13
Slika 11. Tumul 4, Goričan (preuzeto od: J. VIDOVIĆ, 1982, 39.).....	15
Slika 12. Tumul 13, Goričan (preuzeto od: J. VIDOVIĆ, 1984, 90.).....	16
Slika 13. Dio Inventara tumula X nekropole Kaptol-Čemernica (preuzeto od H. POTREBICA, 2012, 200.).....	18
Slika 14. Askos iz tumula XII na nekropoli Kaptol- Čemernica (preuzeto od: M. ŠIMEK, 2004, 112.).....	19
Slika 15. Rezultati paleobotaničkih analiza tumula 14 (preuzeto od: R. ŠOŠTARIĆ et al., 2016, 311.).....	20
Slika 16. Tumul I, Kaptol-Čemernica (preuzeto od: V. VEJVODA, I. MIRNIK, 1971, 187.).....	21
Slika 17. Tumul III, Kaptol-Čemernica (preuzeto od: H. POTREBICA, 2012, 203.).....	22
Slika 18. Ratnik iz Kaptola (preuzeto od: H. POTREBICA, 2013, 105.).....	24
Slika 19. Lonac ukrašen kositrenim lamelama iz tumula 6 nekropole Kaptol-Gradca (preuzeto od: H. POTREBICA, 2019, 495.).....	25
Slika 20. Urna ukrašena zoomorfnim protomama iz tumula 10 nekropole Kaptol-Gradca (preuzeto od: H. POTREBICA, 2019, 495.).....	25

Slika 21. Tumul 1, Kagovac (preuzeto od: H. POTREBICA, 2019, 499.)	26
Slika 22. Kaptol (preuzeto od: H. POTREBICA, 2013, 190.)	31
Slika 23. Nekropola Čemernica sa ucrtanim položajem humaka (preuzeto od: V. VEJVODA, I. MIRNIK, 1971, 186.).....	32